

A „Vörös Isten” hátat fordít

Bob Dent: A vörös város. Politika és művészet az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság idején.

(Ford. Konok Péter.) Helikon, Budapest, 2019. 405 oldal.

A Helikon Kiadó egy meglehetősen egyedülálló kötettel jelentkezett a Tanácsköztársaság 100. évfordulójára. A proletárdiktatúra rövid időszakának a hazai történelem főleg tanulmányokban szenteltek figyelmet, nem elsősorban monografikus léptékben,¹ ezért egy külföldi szerző elemzése a korszak eseményeiről különösen izgalmas fejlemény. Bob Dent, az évtizedek óta Budapesten élő brit történész könyve ráadásul arra a kérdésre keresi a választ, milyen volt a korszak művészete, illetve hogy a magyar művészek jelentős része miért vonzódott eleinte a kommunista világforradalmi álomhoz, illetve a diktatúrához. Az eredetileg angolul napvilágot látott kötetet Konok Péter igényes szaktörténelmi fordításában olvashatjuk.

Dent könyve természetesen nem áll meg az általános kérdésfelvetésnél: akkurátusan veszi végig a művészet minden lehetséges megjelenési (vagy ellenkezőleg, meg nem jelenési) formáját a szovjetállam időszakában. Rövid történelmi bevezető, kontextualizálás után a grandiózus május 1-jei ünnepi felvonulás ismertetésével folytatódik a mű, majd sorra veszi a plakátművészet, festészet, film-, színház-, zeneművészet, újságírás és a szépirodalom területén bekövetkezett változásokat. Alapvetésként a művészeti ágak sorrendjében halad, kiterve közben a proletárdiktatúra kultúrpolitikájának belső vitáira is. Végezetül két fejezetben összegzi a művészek támogatásának, illetve elpártolásának az okait. A konklúziót rövid életrajzi ismertetések követik, amelyekből az olvasó értesülhet a szereplők Tanácsköztársaság utáni sorsáról is.

Az események szükséges kontextusba helyezése (amely főleg Romsics Ignác 20. századi Magyarország-története alapján készült)² árnyalatnyival tankönyvibb hangvételű a szaktudományos munkáktól megszokottnál, méntségüül hozható

¹ Monografikus feldolgozása a korszaknak Hajdu Tibor 1969-es munkája (Hajdu Tibor 1969: *A magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest) óta nem is született. Ugyanakkor az érdeklődés újabban megélnékülni látszik a téma iránt, így például foglalkozott a proletárdiktatúra egy-egy aspektusával kötetnyi terjedelemben Apor Péter (Apor Péter 2014: *Az elképzelt köztársaság: a Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete*. Budapest), Bíró Aurél (Bíró Aurél 2019: *Vörös terrorcsapatok és a mindennapok terrorja a magyarországi tanácsköztársaság idején*. Pápa), Csunderlik Péter (Csunderlik Péter 2019: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest) vagy Varga Lajos (Varga Lajos 2019: *Kényszerpályáról tévútra. Szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban*. Budapest). Legújabb forráskiadványként pedig Csonka Laura és Fiziker Róbert munkája említendő (Csonka Laura – Fiziker Róbert 2019: *Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából*. Budapest).

² Ahogyan azt a szerző is kiemeli a 22. oldalon lapalji megjegyzésben.

azonban fel, hogy a könyv eredetileg nem a magyar olvasók számára íródott.³ Márpedig annyira részletes a mű a folytatásban, hogy aki nem hallott már legalább középiskolai szinten a magyarországi forradalmakkal kapcsolatos nevek és események sokaságáról, az könnyen elveszítheti később a fonalat, így helytállónak mondható a döntés. Rögtön a folytatásban ugyanis megelevenednek „a vörös május” képei, hatásos idézetek elevenítik fel, milyen is lehetett annak az áradatnak a hangulata, amely ellepte Budapestet május 1-je alkalmából. Budapest azonban nem csak átvitt értelemben borult vörösbe, a drapériák valóban ellepték a fővárost.

Dent a később Horthy által „vörös rongyokba öltözésként” jellemzett ünnepségnek számos olyan vonásáról számol be, amelyet jellemzőnek tekinthetünk a proletárdiktatúrára. A munkásmozgalmár hősök között például nem jutott hely Rosa Luxemburnak – elvégre vitatkozni merészelt Leninnel –, ám a népbiztosok még színesíthették beszédüket Trockij-idézetekkel. A néhol szó szerint viharvert díszletben különös történetű szobrok kerültek kiemelt helyekre. A millenniumi királysobrok készítője, Zala György jegyezte például a Hősök tere Marx-kompozícióját; Kisfaludi Strobl Zsigmond pedig *Ősziórszás katona* címen készítette el az Országház előtt álló katonaszobrot, amely már a Tanácsköztársaság díszleteként került közszemlére. Megnyitották a proletárgyermekek előtt a Margitszigetet, de az igazi attrakciót valószínűleg az ingyen osztogatott sütemények jelentették a számukra. Az ünnepségek megszervezéséért nem más, mint az elsősorban terrorista tevékenységéről ismert Szamuely Tibor felelt. Dent gyűjtése mindezen eseményekről jól megmutatja, milyen is volt „a szabad május”: kolosszális, kaotikus és kényszeredett egyszerre.

A művészetek bemutatása a Magyarországon kívül is legismertebb korabeli szeptetük, a plakátok bemutatásával kezdődik. A proletárdiktatúra avantgárd plakátjai kétségkívül többnyire könnyen befogadhatók a magyarul nem tudók számára is – állapítja meg Dent. Valóban, kevés szöveg és expresszív ábrázolás jellemző, főleg a Vörös Hadsereg toborzóplakátjaira, de a hatalom vívmányainak kiemelésére, a termelés fokozására vagy éppen az alkoholelles kampányra felhívó plakátok is beszédes képekkel dolgoztak, és erősen igyekeztek hatni a befogadóra. A többi művészeti ággal összevetve talán itt alkotott a legtöbb valóban „rendszerhű” művész, amennyiben már korábban is baloldali, munkásmozgalmi elkötelezettségükről voltak ismertek.

A festészet terén nem egyszerűen a „proletárfestők” előtérbe tolására került sor, írja Dent: az „állami szabadiskolával” kísérleteztek. A sematizmus még nem szorította háttérbe tehát az avantgárdot, de az állami függés elől nem volt menekvés. A két iskola (Kernstok Károly nyergesújfalui és Uitz Béla budapesti műhelye) azonban egészen más arculatot öltött. Nyergesújfalun egy háztáji gazdálkodó kollektíva alakult ki, ahol mind a festésben, mind az azt övező gondolatiságban jóval szabadabb légkör érvényesült. Kernstok – aki nem volt doktriner baloldali – nem

³ Az eredeti angol megjelenés: Dent, Bob 2018: *Painting the Town Red. Politics and the Arts During the 1919 Hungarian Soviet Republic*. London.

is örvendett nagy népszerűségnek keményvonalasabb művésztsai körében. Vele szemben Uitz törőlmetszett pártember volt, aki már-már karikatúrisztikusan radikális véleménnyel bírt: számára a művészet forradalmi eszköz volt, egy felsőbb cél megalkuvás nélküli ideológiai szolgálata. Mindennek dacára klasszikus mesteriskolai struktúrában gondolkodott, kiegészítve azzal a műveltségi képzéssel, amelyre hallgatói szerinte rászorultak. A Proletár Képzőművészeti Tanműhelyt a festészet felől nehéz objektíven megítélni – teszi hozzá Dent –, hiszen az egykori tanítványok ajnározó és az ellenforradalmi utókor dezavualó megjegyzésein túl nem sok minden áll a kutató rendelkezésére.

A művészeti útkeresésnél azonban jobban az átlagember szeme előtt volt a magánkézen lévő festménygyűjtemények tömeges rekvirálása. „A kultúra mindenkié!” jelszóval az államosított műrekekből nagyszabású kiállítást rendeztek, és több hasonlót is terveztek még. Lukács György akkori közoktatásügyi népbiztos úgy nyilatkozott évtizedekkel később: a nagyszabású eklektikus gyűjtemény célja az volt, hogy „a proletariátus” előbb-utóbb maga tudjon nyilatkozni arról, mit tart elfogadható irányzatnak.

Dent ezt követően Kassák Lajos és a *MA* ügyét ismerteti részletesebben, amely sokat mond a Tanácsköztársaság kultúrpolitikájáról. A különben elkötelezetten baloldali író meglehetősen kényes volt arra, hogy a saját útját járhasa: ha úgy érezte helyesnek, nagy perpatvarral távozott a szocialista írók gyűléséről, vagy plakátcenzorként a grafikus-ikon Bíró Mihály munkáját is kifogásolta. Lapja harcos hangvételű volt, forradalmi – de a forradalom éppen aktuális értelmezését nem politikusoktól kívánta meghallgatni. A konfliktus elkerülhetetlen volt, egyhamar belső küzdelemre kényszerültek Kassákék a hivatalos kultúrpolitikával. Ezt az affért még túlélte a lap, de azt már nem, hogy hasábjain Kun Béla művészeti hozzáértését is megkérdőjelezték. Miután Kun „burzsoá dekadenciának” nevezte a *MA*-t, és Kassák újságjában válaszul azt kellett olvasnia, hogy ebben a kérdésben talán mégsem ő számít a zsinórmértéknek, a lap többet nem jelenhetett meg.

A különben a proletárdiktatúrával nem ellenséges lap betiltásával el is jutunk a kérdéshez: milyen volt a sajtó helyzete a Tanácsköztársaságban? A kortársak kiszámíthatatlan cenzúrárt, alságos hatalmi hozzáállást, lediktált vezércikkeket láttak. Még baloldali lapok is veszélybe kerültek, ha szerkesztőik összevesztek Kunnal vagy Szamuelyvel. Ugyanakkor létezett bizonyos mozgásteret is az elégedetlen zurnalisztáknak: júliusban nyíltan követeltek sajtószabadságot és alapítottak külön szakszervezetet. Meg nem hallgatták őket, de megtorlás sem következett.

A (néma)filmiparban – amely a háború előtti közegben meglehetősen fejlett volt – a Tanácsköztársaság jelentős átalakulásokat hajtott végre. A világon elsőként ekkor történt meg a filmipar politikailag motivált államosítása (Szovjet-Oroszországban később született meg a rendelet), és a szétzilált állapotokhoz képest elképesztően sok, 20 (utómunkálatok nélkül 35) film készült el a Tanácsköztársaság idején. Nem meglepő módon a filmek jelentős része szociális töltettel bírt, de politikamentes darabok is készültek. Megjelent a szférában is a „munkás-művész-

képzés” a Proletár Akadémia formájában, azonban az innen kikerülő filmeket nem mindig dicsérte az állami kritika.

A jelentős rendezők közül tovább forgatott Korda Sándor és Kertész Mihály is. A későbbi Sir Alexander Korda nevéhez három szociális töltetű játékfilm kapcsolódik az időszakból, a majdani Michael Curtizéhez pedig egy. Utóbbi azonban annál érdekesebb: a *Jön az öcsém* című alkotás, amely az Oroszországban bolsevizálódott hadifoglyokat dicsőíti, a történelem egyik első propagandafilmeje. Kertész ennek ellenére még a Tanácsköztársaság alatt elhagyta az országot – majd érthető módon nem büszkélkedett ezzel a rendezésével.

Míg a filmek esetében inkább az változott meg, hogy mit vetítenek, a színház azt a kérdést vetette fel: ki legyen a közönség? Minthogy a munkások beengedése „Tháliához” politikai elvárás lett, csak nekik szóló jegyek árusítását kezdték meg. A szakszervezeti igazolványért járó olcsóbb „munkásjegyek” rendszere azonban ahhoz vezetett, hogy felvirágozott a jegyek feketepiaca. A színházi világ irányítását átvevők helyzetét pedig ismét csak Kassák látta világosan: a színházügy mindenekelőtt pénz- és nem politikai kérdés kell legyen, előbbiből viszont szinte sosem volt. Bár a színházak alapvetően a hagyományos darabokat játszották tovább, a diktatúra nem hagyta érintetlenül ezt a szférát sem: színpadra állították például Pogány József külügyi népbiztos *Napoleon* című háromfelvonásos drámáját. A kortársak közül csak a *Nyugat* mert írni őszinte kritikát róla – nem sokkal később a lapot már nem engedték megjeleníteni. Nem túl ismert tény, hogy a kommün bukása után emigrált a fiatal Lugosi Béla – a színészszakszervezet hangadójaként tartott a következményektől.

A zenével kapcsolatban hasonló elvek fogalmazódtak meg: a magaskultúrát elérhetővé kell tenni a munkások számára is. Mindez a „munkáskoncertek” sorozatában nyilvánult meg, amelyeket nemcsak művelődési házakban, hanem akár gyárakban is megtartottak. A komolyzenét nem lehetett ideológiailag csürni-csavarni, valószínűleg ezért jött létre ezen a fronton a legnívósabb szakmai vezető testület (Reinitz Béla, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő). A proletárdiktatúra alatt azonban a legtöbben nem a fentiek miatt érdeklődtek a hatalomnál a zenei ügyekben, hanem azért, mert Kun Béláné Gál Irén a Közoktatásügyi Népbiztosság zenei osztályán dolgozott, s általa reméltek a kérelmezők a legkülönbözőbb előnyökhöz jutni.

Közvetlenül az összefoglaló fejezetek előtt tér rá a szerző a Tanácsköztársaság művészetpolitikájának valószínűleg legjobban ismert fejezetére, az irodalomra. Köztudott, hogy a magyar írók színe-java „megégette” magát a proletárdiktatúrában. Ez elsősorban arra vezethető vissza a sokukra jellemző messiásvágy mellett, hogy az írók szinte mind bekerültek a nekik jövedelmet és a publikálás esélyét biztosító úgynevezett írói kataszterbe – még a korábban túszként lefogott Herczeg Ferenc is. Ez a kedvezmény persze a nem kommunista-szimpatizáns írókat további óvatosságra intette. Hogy melyikük mennyire kötelezte el magát a proletárdiktatúra mellett, nehéz kérdés. Babits Mihály például látszólag nagyon, de frissen kapott egyetemi katedrájának élt, nem a kommün

napi politikai harcainak. Karinthy Frigyes nem volt előtérben igazán, de mégis jelentkezett május 1-jei költeménnyel, és bejáratos volt Pogány József siófoki „szalonjába”. A korszak kaotikusságának hű lenyomata, hogy az intranzigens anti-kommunistaként ismert Szabó Dezső is helyet foglalt az Írói Direktórium választmányában, például Várnai Zseni mellett.

A világorradalmi lelkesedés általában véve tünékenynek bizonyult, bármilyen hévvel kezdődött is. Lehet, hogy Móricz Zsigmond propagandafüzetet írt a somogyi földművelő-szövetkezetek nagyszerűségéről, vagy Kosztolányi Dezső Marx-fordításra ajánlkozott, többnyire azonban néhány hét alatt elillant az ehhez hasonló buzgalom – ugyanakkor árnyéka hosszúra nyúlt 1919 után. De ellenvélemény hangoztatására a proletárdiktatúra alatt kevesen vállalkoztak.

Dent a művészi támogatás elemzését egy nagyon fontos megállapítással kezdi: a proletárdiktatúra nem a „régirend” után érkezett. Bár az utókor szemével egyértelműen nagyobb a szakadék népköztársaság és tanácsköztársaság, mint királyság és népköztársaság között, ez 1919 tavaszán nem volt kiáltóan egyértelmű. A kommunisták sokak szemében csak valamiféle „túlzó szocialistának” tűntek, a változás, a remény képviselőinek, eszméik embertelensége még nem volt nyilvánvaló (Szovjet-Oroszországról valójában mindenki nagyon keveset tudott). Ez a hevület és a kommün lendületes fellépése az első napokban szinte magával sodorta az embereket, akkor is, ha nem gondolkodtak forradalmárként. Bár az értelmiségi és a művészvilágot elsősorban nem ez mozgatta, tömegtámogatást a szovjetállamnak – ideig-óráig – a magyar nemzeti célokkal egybeeső önvédelmi harcai adtak.

A szerző azt is kiemeli, hogy a proletárdiktatúra véleménye szerint egy olyan tudomány-, oktatás- és ifjúságpolitikát folytatott, amely alkalmas volt az értelmiségiek és a művészek megnyerésére. A progresszív reformok (például női professzorok, modernizált óratervek az iskolákban) elég nagy helyesléssel találkoztak, ahogyan az igen széles körű gyermekjóléti politika is. Itt muszáj hozzátenni ugyanakkor, hogy bizonyos változtatások még a progresszív hozzáállásukat is inkább taszították (így például a tervezett materialista történelemoktatás).

Nem szabad megfeledkezni a szakmai (és önérdék-érvényesítő) megfontolásokról sem, amelyet Dent szerint a legjobban az írói kataszter esete világít meg. Persze a bekövetkező rendszerváltás a konjunktúralovagoknak is lehetőséget kínált az érvényesülésre – hogy aztán közülük majd sokan fröcsögve szidják a kommünt, amikor újra megváltozik a hatalom.

A pozitív hozzáállásban Dent szerint a diktatúra belpolitikai helyzete is szerepet játszhatott. Noha a látszólagos szociáldemokrata túlsúly jelentette hatásban maga is kételkedik (idézve Peter Kenez álláspontját a korabeli ideológiai különbségek hiányáról), azt ösztönzőnek tartja, hogy Kunfi Zsigmond személyében változatlan maradt a kultúrpolitikai vezetés. Helyettesében, Lukácsban ekkoriban egy többé-kevésbé ismert, ideológiailag elkötelezett, de kulturált értelmiségit láthattak.

Végül biztathatta a művészi szcénát az is, hogy nem csupán a miniszteriális szervezet maradt változatlan, hanem sok esetben az ő pozícióik is. A kultúrpolitika

iránya ugyanis már a Károlyi-kormányok alatt jelentősen megváltozott. A plakátművészek és az avantgárd körök alkottak, a filmszakma akkor Károlyi „szocializ-musa” felé volt elkötelezve. „Birtokon belül” voltak olyan művészek, mint Kernstok Károly, akik ekkoriban jutottak hivatalos pozícióhoz. A *Nyugat* körüli írók és költők már hitet tettek „októberi” elkötelezettségük mellett. Sokan úgy érezhették, összegzi Dent, hogy csupán hangsúlyeltolódás történt a területen, nem komoly változás.

Miközben az kevésbé tűnhet egyértelműnek az olvasó számára, hogy mi ösztökélhette támogatásra a művészeket, az eltántorító okok meglehetősen egyértelműek. A katonai helyzet romlásával bekövetkező általános „dekonjunktúra” (a vesztestől való elpártolás jelensége) csak az utolsó szelete mindennek. Ahogyan az is, hogy a gazdasági helyzet csak romlott, ugyanis az antant blokádjában vergődő gazdaságot agyonburokratizált szabályozás, felbomló üzemi termelés és korrupció hátráltatta. Végül főképp maga a diktatúra, a fenyegetőzéstől a nyílt utcán való agyonlövésig terjedő, és időről időre szervezeten is vérengző terror fordította szembe az embereket a hatalommal. A vérengzések mellett az egyházellenes intézkedések is sokakat elrettentettek. Minél szűkebb társadalmi bázisra szorult vissza a proletárdiktatúra, annál jobban rákényszerültek – hatalmukért – az erőszak használatára.

Külön megkeserítette az értelmiségiek életét a cenzúra. A Tanácsköztársaságban eleve nem lehetett szó sajtószabadságról, de miután júniusban Pogány József vette át Kunfi székét, már egy rossz színdarabot sem lehetett rossz színdarabnak hívni következmények nélkül. Kassák lapjának sorsa pedig azt is megmutatta, a „támogatás” csak a legszűkebb értelemben vett propaganda lehet számukra.

Összességében Bob Dent igen széleskörűen, adatgazdagon, komoly irodalmi korpuszra támaszkodva tárja fel a proletárdiktatúra művészetét és annak céljait, eredményeit, buktatóit. Felbukkan azonban egy-egy olyan eset is, amikor hiányolható egy pró-kontra érvelés részletesebb kibontása vagy egy erősebb forráskritika a felhasznált memoárok esetében. A tudományos igényeknek a kötet alapvetően megfelel, azonban a bibliográfiája szokatlanul ömlesztett, és annak nem minden egyes tétele való tudományos munkába: kézirat, memoár, tudományos szakmunka és tudományos ismeretterjesztő cikk egyaránt megtalálható benne, közös betűrendbe szedve. Ennek ellenére bátran ajánlható mindenkinek, aki szeretne egy olyan perspektívát kapni a Tanácsköztársaságról, amely üdvösen távolabbi lencsén át nézi azt.

Erdős András Patrik